

ISSN 2591-1201

LETNIK 8 • 2024 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 11. 2024.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 8 • 2024 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Mirjam Dujó Jurjevčič
Italijansko nasilje na območju Bloške planote, 1941–1943

9

Peter Papler, Darko Ščavničar, Tomaž Kladnik
*Razvoj vojaške formacije in vojaškega delovanja Slovenskega
domobranstva*

47

Nemanja Dević
*Srbija na istorijskoj prekretnici 1944: slom monarhista i pobjeda
komunističkih snaga*

81

Mateja Čoh Kladnik
*»V imenu narodov Jugoslavije!«
Procesi pred vojaškimi sodišči poletí 1945*

119

Blaž Torkar
*Življenje kralja Petra II. Karađorđevića po drugi svetovni vojni
v luči ohranjenih britanskih dokumentov*

155

Ivo Jevnikar
Franc Jeza v Trstu

179

Poročila s konferenc

Špela Chomicki in Petra Grabrovec

Leto 1944 na Slovenskem – osemdeset let kasneje,

Pivka, 22. maj 2024

207

Recenzije

Tamara Griesser Pečar

Gefangen in Mauthausen: Europa in Mauthausen,
knj. 3, ur. Regina Fritz, Alexander Prenninger, Gerhard
Botz in Heinrich Berger. Böhlau Verlag, Dunaj 2023

213

Renato Podbersič ml.

Raul Hilberg, Uničenje evropskih Judov.
Studia Humanitatis, Ljubljana 2023

229

Jelka Piškurić

Dejan Pacek, Od konflikta h kompromisu: oris odnosa
med državo in Katoliško cerkvijo v Sloveniji 1966–1991.
Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2022

233

R a z p r a v e

Prejeto: 27. 9. 2024
1.02 pregledni znanstveni članek

Ivo Jevnikar¹

Franc Jeza v Trstu

Izvleček

Članek na podlagi literature in pričevanj razčlenjuje življenjsko pot Franca Jeze (1916–1984), pisatelja, publicista in borca za samostojno ter demokratično Slovenijo. Ta krščanski socialist, sodelavec OF in nekdanji taboriščnik je po drugi svetovni vojni zapustil tedanjo Jugoslavijo in se za stalno naselil v Trstu. V prispevku je obravnavano njegovo življenje od prebega v Italijo jeseni 1948 do smrti v Trstu 20. januarja 1984. Jeza ni bil italijanski državljani in ni imel stalne službe, zato se je težko preživel, zlasti kot zunanji sodelavec Radia Trst A in tednika Novi list, razvil pa je izjemno publicistično delo kot urednik, kritik, kronist, prevajalec, a tudi kot izvirni leposlovni avtor. V javno zavest pa se je najbolj vtisnilo njegovo zavzemanje za demokratično in neodvisno Slovenijo.

KLJUČNE BESEDE: *Franco Jeza, samostojna slovenska država, Trst, Udba – jugoslovanska tajna politična policija, Slovenci v Trstu*

¹ Ivo Jevnikar, časnikar in publicist, I – 34016 Repentabor – Monrupino, ivo.jevnikar@gmail.com.

Abstract

Based on literature and testimonies, the article analyzes the life of Franc Jeza (1916–1984), a writer, journalist, and fighter for an independent and democratic Slovenia. A Christian socialist, member of the Liberation Front, and former camp prisoner, Jeza left Yugoslavia after the Second World War, permanently settling in Trieste. The paper discusses his life from his escape to Italy in the autumn of 1948 to his death in Trieste on January 20, 1984. Jeza was not an Italian citizen and had no full-time job, so it was hard for him to make a living, especially as a freelance associate of Radio Trst A and the Novi list weekly; he did outstanding journalistic work as an editor, critic, chronicler, translator, as well as original literary author. But most of all, he is remembered in the public eye for advocating for a democratic and independent Slovenia.

KEYWORDS: *Franc Jeza, independent Slovenian state, Trieste, Udba – Yugoslav secret political police, Slovenians in Trieste*

Uvod

Tržaški slovenski pisatelj Alojz Rebula (1924–2018) je junija 1984 v *Celovškem Zvonu* objavil nekrolog nedavno preminulemu Francu Jezi z zgovornim naslovom »Zanosnemu samohodcu v spomin«.² O Jezi je v njem zapisal, da »mu moramo priznati osebni format, ki povsem razganja okvir slovenske tipičnosti«.³ Priklonil se je njegovemu kulturnemu, predvsem časnikarskemu delu, ki ga je označil kot »dolgoletno oranje« po zamejski »cementni kulturni ledini«. Poudaril pa je zlasti njegovo ljubezen do slovenstva – »ta njegova že mitična ljubezen je poganjala tudi njegovo aktivistično dejavnost za idejo slovenske države.«⁴ In končno:

Kako naj bi tudi tukaj njegov zanos ne šel v patetično konkretnost, od nastavljanja letakov avtomobilom s slovensko registracijo na Rusem mostu tja do pošiljanja subverzivnih novoletnih voščilnic po Sloveniji ...

'Veš, jaz sem predvsem politik,' mi je rekel nekoč z značilno nasajenim palcem.

A za to je manjkalo dvoje: prvič ravnodušnosti, če že ne cinizma, ki je za politiko potreben, in drugič čuta za zgodovinsko kontingentnost, da bi na primer pretehtal, ali bi Slovenija – ta današnja narodno izmedlela Slovenija – res imela trdneje zagotovljeno prihodnost v neki vprašljivi neodvisnosti sredi venca neugaslih imperialističnih apetitov kakor v še tako majavi jugoslovanski federaciji.⁵

2 Alojz Rebula, »Francu Jezi, 1916–1984, (Zanosnemu samohodcu v spomin),« *Celovški Zvon* II., št. 3 (junij 1984): 61–63.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 Ibid.

Le dobrih šest let kasneje je bila Slovenija neodvisna. Ali ni bil Jeza videc? Seveda se je morala pred tem bistveno spremeniti evropska politična slika. A ne glede na oblike prizadevanj za demokratično ureditev in samostojno državo je Jeza pomagal med Slovenci ohranjati pri življenju težnjo po demokraciji in vzdrževati idejo neodvisnosti – za čas, ki bo prej ali slej nastopil –, idejo, ki je tudi z njegovo pomočjo tlela vsaj v delu naroda. Verjetno še najmanj v primorskem zamejstvu, saj je Rebulovo stališče iz leta 1984 delila velika večina zamejcev, tako komunističnih kot nekomunističnih. Zato je danes tudi marsikomu nelagodno obupati spomin na idealista Jezo.

Rebulovo razmišljanje pa predstavlja primerno začetno točko za analizo Jezovega delovanja v Trstu in njegovega položaja v tamkajšnji slovenski skupnosti.

Gre za najplodnejši del življenjske poti Franca Jeze od njegovega prebega v Italijo 1. novembra 1948 do smrti v Trstu 20. januarja 1984. Po begu iz Jugoslavije si je Jeza ustvaril dom v Trstu, a njegovo življenje v Italiji je bilo vseskozi na prepihu. Ker ni bil italijanski državljan in ni imel stalne službe, je ostal brez državljanskih in socialnih pravic. Zato se je težko preživljal, trudil se je zlasti kot zunanji sodelavec *Radia Trst A* in tednika *Novi list*, razvil pa je izjemno publicistično delo kot urednik, kritik, kronist, prevajalec, a tudi kot izvirni leposlovni avtor. Naravnost izgoreval pa je v utemeljevanju zahteve po demokratični in neodvisni slovenski državi. Izdal je knjige, brošure in zbornike, v katerih je zamisel bodoče samostojne države Slovenije razdelal in izrisal do najmanjših podrobnosti. Jugoslovanska tajna politična policija, med ljudmi poznana kot Udba (Uprava državne bezbednosti/Uprava državne varnosti) oz. Služba državne varnosti po letu 1966, ga ni samo stalno spremljala in mu prisluškovala, o čemer se je ohranilo veliko dokumentacije, temveč ga je

skušala tudi ugrabiti.⁶ Ob vsem tem je Jeza deloval v specifičnih razmerah poveljnega Trsta, ki so ga zaznamovale ne le narodnostna nasprotja, temveč tudi globoki razkoli znotraj tu živeče slovenske skupnosti. Njegovega delovanja zato ne moremo ustrezno razumeti brez upoštevanja razmer, v katerih je živel in ustvarjal.

Prihod v Trst

Franc Jeza se je rodil leta 1916 na Spodnji Hajdini pri Ptujju, kjer je leta 1939 tudi maturiral. Po maturi se je vpisal na pravno fakulteto Univerze v Ljubljani, vendar je moral študij po dveh letih zaradi izbruha vojne prekiniti. Med okupacijo se je pridružil Osvobodilni fronti (OF) in kot predstavnik krščansko-socialistične skupine in Slovenskega katoliškega akademskega društva Zarja deloval v odboru OF za univerzo. Decembra 1941 so ga italijanski okupatorji zaprli, po vrnitvi iz italijanskih zaporov pa ga je v začetku leta 1944 prišla domobranska policija, nakar so ga nemške oblasti poslale v koncentracijski taborišči Dachau in Überlingen ob Bodenskem jezeru.⁷ Junija 1945 se je vrnil v Ljubljano in se ponovno vpisal na univerzo, vendar se je februarja 1946 zaposlil kot časnikar pri *Slovenskem poročevalcu*.⁸

6 Za odnos Udbe do Jeze gl.: Igor Omerza, *Franc Jeza – Separatist. Velikani slovenske osamosvojitve in Udbe* (Trst: Mladika, 2024), o samem poskusu ugrabitve glejte zlasti str. 89 in 92–93.

7 V OF je deloval tudi njegov brat Maks (1918–1944), ki so ga marca 1944 ubili nemški okupatorji kot partizanskega aktivista na Gorenjskem.

8 Podrobneje o življenjski poti Franca Jeze v: Martin Jevnikar, »Jeza Franc,« v: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 1. knjiga (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981), 592–93; Franc Jeza, *Spomini iz taborišča* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985); Vlado Habjan,

Ker se ni strinjal s cilji in metodami novega jugoslovanskega režima, je 1. novembra 1948 ilegalno prestopil državno mejo in se kot politični emigrant znašel v Italiji.⁹

Po prihodu v Italijo je pol leta prebil v begunskem taborišču v kraju Le Fraschette v občini Alatri v Laciju, kjer je bilo med vojno fašistično taborišče za civilne internirance iz Jugoslavije in Julijske krajine, nato pa je bil krajši čas v taborišču mednarodne organizacije IRO¹⁰ v filmskem predelu Rima, Cinecittà.¹¹ Jeza je verjetno že takrat, potem pa v letih 1950/51, želel emigrirati v Združene države Amerike, vendar ga je vselitvena komisija zavrnila, menda zaradi načetega zdravja. In tako se je znašel v Trstu, kjer je ostal do smrti, 20. januarja 1984.

Trst je bil po koncu druge svetovne vojne ranjeno in močno razklano mesto, ki sta ga zase zahtevali tako Jugoslavija kot Italija. Na mirovni konferenci v Parizu so mu namenili vlogo

»Franc Jeza med Ljubljano in Trstom,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 71–75.

- 9 Drago Legiša je v spominskem referatu zapisal, da je bilo to pri Robiču. Glejte: Drago Legiša, »Franc Jeza politik ali ne,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 63. Drugje beremo, da je bilo to »v tolminskih hribih«. Jezov sin Bogdan pa je Igorju Omerzi že po izidu njegove knjige o Jezi povedal, da je najverjetneje prestopil mejo na pokopališču v Mirnu pri Gorici, po katerem je med grobovi tekla mejna črta do popravkov meje zaradi Osimskih sporazumov iz leta 1975. Gl.: Metod Berlec, »Mag. Igor Omerza, Intervju,« *Demokracija*, 31. 10. 2024, 26.

- 10 International Refugee Organisation je bila specialna agencija Organizacije združenih narodov, ustanovljena z namenom skrbi za množico beguncev, ki so se po koncu druge svetovne vojne nahajali v številnih evropskih državah. Delovala je do leta 1952, ko je njene zadolžitve prevzel Urad visokega komisarja za begunce.

- 11 Jevnikar, »Jeza Franc,« 592–93.

prestolnice Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), vendar STO zaradi sporov med sosednjima državama na eni in med velesilami na drugi strani ni nikoli zaživelo in je ostalo do oktobra 1954 razdeljeno na cono A, ki jo je »začasno« upravljala anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU), in cono B, ki jo je »začasno« upravljala jugoslovanska vojaška uprava.¹²

Poleg narodnostnih sporov med Italijani in Slovenci so v obeh narodnih skupnostih prišle na dan ostre ideološke in politične delitve. Po resoluciji Informbiroja 28. junija 1948 se je med tržaškimi Slovenci oblikovala politična slika, ki je vzdržala do leta 1962. Na komunistični strani je večina Slovencev (imenovali so jih »kominformisti« ali »vidalijevci«) podprla Komunistično partijo STO, ki jo je vodil Vittorio Vidali (1900–1983) in ki je bila povezana s Sovjetsko zvezo ter italijansko partijo. Manjšina, ki je ostala zvesta Titu, je oblikovala slovansko-italijansko ljudsko fronto (te Slovence so imenovali za »titovce«). Liberalno, sredinsko in katoliško usmerjeni Slovenci (sami so se označevali kot »demokrati«) so imeli v tistem obdobju kar štiri manjše stranke: Slovensko demokratsko zvezo, Slovensko katoliško skupnost, Slovensko krščansko socialno zvezo in Skupino neodvisnih Slovencev. Prve občinske volitve v Trstu leta 1949 pa so dale to sliko: izmed 60 svetovalcev jih je Komunistična partija STO dobila 13 (od tega šest Slovencev), slovansko-italijanska ljudska fronta

12 »Tržaško vprašanje« obravnava kopica znanstvenih del, na tem mestu navajam le izbor najpomembnejših pregledno zasnovanih študij: Bogdan C. Novak, *Trieste, 1941–1954: the ethnic, political and ideological struggle* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1970); Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961); Federico Tenca Montini, *Trst ne damo!: Jugoslavija in tržaško vprašanje 1945–1954* (Ljubljana: Založba ZRC, 2024).

je izvolila enega slovenskega svetovalca, prav tako tudi koalicija »demokratov«, Slovenska narodna lista.¹³

Sorodna delitev je med Slovenci veljala tudi na kulturnem in publicističnem področju, pri čemer pa je treba upoštevati, da je bila sicer manjšinska skupina Titovi Jugoslaviji zvestih Slovencev skorajda edina deležna finančne in politične podpore matične domovine, tako da je lahko razpolagala z dnevnikom in drugim tiskom ter profesionalnimi kulturnimi institucijami (knjižnica, gledališče itd.). Veliko bojno polje je predstavljalo šolstvo. Pravzaprav so se tam začela razhajanja med Slovenci, ki so jih ob koncu vojne obvladovali komunisti. Zahodni zavezniki, ki jim je bilo zaupano upravljanje cone A, so želeli na vseh področjih uveljaviti svojo oblast, a tudi načela zahodne demokracije. Vodja civilne uprave ZVU, Alfred Connor Bowman (1904–1982), je 11. avgusta 1945 objavil splošni ukaz št. 11, ki je ukinil vse organe »ljudske oblasti« in vzpostavil neposredno upravo ZVU. Že pred tem je ZVU razpustila Narodno zaščito, ukinila ljudska sodišča in druge organe jugoslovanske uprave, malo kasneje pa ustanovila svojo civilno policijo.¹⁴ Sledila je silovita reakcija prizadete strani z manifestacijami, predvsem pa z bojkotom ZVU, ki ga je uvedlo komunistično vodstvo in je zadeval tudi vpise v obnovljajoče se slovenske šole ter imenovanja v vodstvena telesa krajevnih uprav. Takrat so se nekomunisti opogumili in

13 Ivo Jevnikar (ur.), *Boj za narodne pravice in demokracijo: poveljno obnavljanje političnega življenja v sedanjih mejah Italije* (Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček in Krožek Anton Gregorčič, 2019).

14 Alfred Connor Bowman, *Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War* (Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1982), 41–42; Giampaolo Valdevit, *La questione di Trieste 1941–1954, Politica internazionale e contesto locale* (Milano: Franco Angeli, 1986), 122–42.

stopili na plan, s čemer so preprečili, da bi Slovenci izgubili vse pomembne položaje.¹⁵

Franc Jeza je došel v Trst ravno po razkolu v komunističnih vrstah, ki je ostro razdvajal ne le politiko, temveč tudi društva in celo družine. Vključil se je predvsem v krščansko-socialno sredino, ki jo je sprva vodil duhovnik Peter Šorli (1902–1988), po svoji vrnitvi iz Jugoslavije v zamejstvo pa predvojni poslanec v rimskem parlamentu Engelbert Besednjak (1894–1968).¹⁶ Besednjak je v Trstu obudil predvojni časopis *Novi list*. Zaradi različnih pogledov na odnose z Jugoslavijo in njenim režimom je v katoliški stranki leta 1954 prišlo do razkola in Šorlijeva skupina je izstopila ter ustanovila Slovensko katoliško skupnost. Tako so tudi v taboru »demokratov« več let vladale ostre polemike.¹⁷

Zanimivo pa je, da je Jeza gojil dobre stike tudi s pripadniki drugih usmeritev v demokratskem taboru. To je razvidno zlasti iz njegovega sodelovanja pri različnih revijah. Vsekakor je bil to tudi čas, ko je v Trstu živelo več protikomunističnih političnih emigrantov iz Slovenije, zlasti šolnikov, časnikaarjev in drugih izobražencev. Večina se je po koncu STO izselila v Severno ali Južno Ameriko.

15 Podrobneje o pomenu protikomunistične slovenske emigracije v Trstu v: Ivo Jevnikar, »Vloga političnih beguncev iz Slovenije pri oživljanju slovenstva v zamejstvu v Italiji,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022): 67–94.

16 Dr. Engelbert Besednjak (Gorica, 1894 – Trst, 1968): primorski pravnik, politik in publicist. V letih 1924–1929 poslanec v rimskem parlamentu. Od 1930 na Dunaju v vodstvu Kongresa evropskih narodnih manjšin. Med drugo svetovno vojno je živel v Beogradu, bil pa je v stikih s t. i. goriško sredino. Več v: Rado Bednarik, »Besednjak Engelbert,« v: *PSBL, 1. knjiga*, 69–70.

17 Adrijan Pahor, *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni, 1952–1954* (Trieste: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1993), 102–10.

Vsestransko delovanje

Jeza je v Trstu dobil službo pri zavezniški poročevalski agenciji *Allied Information Service* (AIS). Ustvaril si je tudi družino, saj se je 8. julija 1950 poročil z Justino Čelan (1917–2003) iz Postojne, ki je v Italijo prav tako prišla ilegalno. Posvojila sta hčerko Evelino. Sicer se je Jezi v Apačah že 23. aprila 1948 rodil nezakonski sin Bogdan, vendar materi z otrokom ni uspelo priti za njim in so šle potem njihove življenjske poti narazen, stikov pa niso pretrgali.¹⁸

V poznih letih, ko se je posvetil etnogenezi Slovencev in teoriji o našem skandinavskem izvoru, ki je povzročila veliko strokovnih in političnih polemik,¹⁹ je Jeza doštudiral etnografijo in etnologijo na Univerzi v Gradcu.

Oktobra 1954, po podpisu Londonskega memoranduma, se je torej v Trst vrnila Italija. Mnogi njegovi begunski kolegi so emigrirali, nekateri so prešli na *Radio Trst A*, ki ga je postopoma prevzela italijanska javna radiotelevizijska družba RAI. Jeza pa službe ni dobil in se je odtlej preživil kot zunanji sodelavec slovenskega časnikarskega oddelka RAI in kot avtor kulturnih ter literarnih oddaj, iger za otroke in odrasle ter kot prevajalec iger in drugih del za programski oddelek istega radia. Od prve številke tednika *Novi list*, ki ga je maja 1954 v Trstu obnovil že omenjeni primorski pravnik in politik Engelbert Besednjak, je bil eden njegovih glavnih in rednih piscev. Pisal je predvsem o kulturi, a tudi o drugih temah.²⁰

18 Osebni arhiv, pogovor z Bogdanom Jezo, Ljubljana, 20. 9. 2024.

19 Franc Jeza, *Skandinavski izvor Slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija* (Trst: samozaložba, 1967).

20 Drago Legiša, »Franc Jeza politik ali ne,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 57–58.

Jeza pa je sodeloval še pri vrsti drugih listov in revij, tudi v vodilni vlogi, saj je bilo revijalno življenje v Trstu tista leta izredno živahno, a tudi kratkega veka. Tako ga leta 1951 najdemo ob šolniku in kulturnem delavcu Janku Ježu (1911–2005) kot urednika – pod psevdonimom Vili Hajdnik – »neodvisne slovenske revije« *Stvarnost*. V številki 4/5 se jima je pridružil zgodovinar in publicist Borut Žerjav (1916–1977), ki je živel v Franciji. Naslednja številka, številka 6, z datumom dec. 1951–febr. 1952, pa je bila tudi zadnja. Vendar je istega leta, 1952, že izšel zbornik *Stvarnost in svoboda*, ki so ga s pravimi imeni uredili Vinko Beličič (1913–1999), Franc Jeza in Borut Žerjav. Drugi in zadnji zbornik sta leta 1953 uredila le Beličič in Jeza.

Želja po ustvarjanju in kritičnem pisanju se je kmalu spet pojavila, in sicer januarja 1957 z zbornikom *Tokovi*, ki pa je tudi doživel eno samo številko. Kot uredniki so zapisani Boris Pahor, Alojz Rebula in Josip Tavčar. Med snovalci sta bila tudi Pavle Merku in Franc Jeza, ki sta naposled zaradi razhajanj med pobudniki publikacije izpadla, vendar sta pri zborniku kljub temu sodelovala s svojim gradivom. Vinko Beličič je to popisal v svojem dnevniku in komentiral: »Jaz zase vem, da sem zdaj prvič in zadnjič v tej družini.«²¹ Glede Jeze je bil kamen spotike njegov daljši politični esej o vstaji na Madžarskem leta 1956, ki naj ne bi sodil v revijo o kulturnih vprašanjih, a so ga le objavili.²² Tudi pri snovanju revije *Most* leta 1963 je bil Jeza zraven,²³ a ga zaradi spet novih razhajanj ne najdemo med uredniki in sodelavci.

21 Vinko Beličič, *Prelistavanje polstoletja* (Trst: Mladika, 2000), 19.

22 Ibid., 18–20.

23 Ivo Jevnikar, »Stanko Janežič in pomembne pobude s stranskega sedeža,« v: *Most čez Zaliv: dve reviji, ki sta od 1964 v Trstu odpirali okna v svobodnejši svet*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2022), 131.

Ni čudno, da je veliko kasneje, ko je šlo za utemeljevanje v zamejstvu nepopularne, v matici pa prepovedane zahteve po demokratični in suvereni slovenski državi, drobne zbornike *Alternativa*, *Iniciativa*, *Demokracija*, *Akcija* in *Neodvisna Slovenija* v letih 1978–83 Jeza uredil in založil kar sam.

Vsekakor je Jeza, potem ko so usahnile revije, pri katerih je bil soudeležen v petdestih letih, občasno kot pisec sodeloval še pri drugih revijah: pri *Mladiki*, verski reviji za otroke *Pastirček* in še kje, zadnja leta na temo slovenske neodvisnosti v zdomskih listih *Slovenska svoboda* (Nemčija), *Slovenska država* (Kanada) in *Smer v slovensko državo* (Argentina). Toda generator osamosvojitvenega gibanja po mnenju Jeze ni bilo zamejstvo, saj po njegovem tudi tamkajšnji krogi izven pro-jugoslovanskih organizacij niso mogli delovati popolnoma svobodno ter so bili močno podvrženi »jugoslovanskemu mitu«. ²⁴

Na splošno lahko ugotovimo, da takega kronista in ocenjevalca vseslovenskega kulturnega utripa v zamejstvu že dolgo ni več. Jeza se je enako skrbno posvečal tako publikaciji ugledne založbe kot ciklostiliranemu skavtskemu listu. Posebno pozornost je izkazoval mladim in jih spodbujal, seveda pa tudi jeziku v objavljenih delih. Sam je bil literarno zelo nadarjen. Ko bi se toliko ne razdajal na drugih področjih, bi zelo verjetno imel pomembno mesto tudi v slovenski književnosti. Romana *Smrt v pomladi*, ki ga je začel objavljati v odlomkih ali kot podlistek v različnih publikacijah in ga je očitno pisal sproti, na primer nikoli ni dokončal.

Na tem mestu je treba omeniti tudi njegove samostojne knjige: štiri leposlovna in štiri strokovna oz. publicistična dela. Med njimi so štiri izšla posthumno. Leposlovna dela so:

24 Jure Ramšak, »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza,« *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 978.

- *Moč ljubezni, Povest iz časa naselitve Slovencev* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967);
- *Nevidna meja, Povest iz daljne prihodnosti in druge fantastične zgodbe* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1980) – zanj je v Trstu prejel nagrado Vstajenje;
- *Spomini iz taborišča* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985) – to je ponatis podlistkov v *Novem listu* o doživetjih v taboriščih;
- *Zakasnela pomlad in druge kratke zgodbe* (Zgornja Hajdina: Občina Hajdina, 2010) – to je izbor njegove kratke proze, ki ga je pripravila Vojka Havlas.

Strokovne monografije pa so:

- *Nova tlaka slovenskega naroda: Študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji* (Trst: samozaložba, 1959);
- *Skandinavski izvor Slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija* (Trst: samozaložba, 1967) – v knjigi Jeza zagovarja svoj alternativni pogled na slovensko etnogenezo, delo pa je bilo predmet živahnih polemik;
- *O ključnih vprašanjih rane karantansko-slovenske zgodovine* (Buenos Aires: Editorial Baraga, 1977);
- *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji* (Ljubljana: Slovenska matica, 2012) – izbor spisov o njemu najdražjih temah, ki sta ga pripravila Primož Sturman in Boris Pahor.

Treba jim je seveda prišteti še anonimno brošuro iz leta 1965 *Slovenija hoče neodvisnost* in pa letake ter razmnožena pisma za neodvisno Slovenijo. K razpečevanju letaka z naslovom »*Poslаница slovenskemu narodu za leto 1963*«, ki je še bolj radikaliziral zahteve po samostojnosti, in letakov »*Slovenci! – to ni res*« je Jeza pritegnil tudi nekaj tržaških dijakov, ki so delili izvode po

avtobusih, namenjenih v Slovenijo. Akciji razdeljevanja letakov, ki naj bi jih skupno natisnili pet tisoč, je sledilo razpošiljanje časopisa *Slovenska svoboda*, ki je začel izhajati v Münchnu leta 1964, posameznikom in institucijam v Sloveniji.²⁵

Ob tem je bil Jeza tudi živahen diskutant, ki je zelo rad plaval proti toku. To je dokazoval v nastopih na študijskih dnevih Draga, na ponedeljkovih večerih Društva slovenskih izobražencev v Trstu in drugje, a dal je tudi pobudo za čiste diskusijske večere na Donizettijevi ulici v Trstu, brez predavateljev, le na temo, ki jo je predlagal.

V besedi in pisanju je bil kritičen, osebno pa presenetljivo širok. Posebno oster je bil glede reševanja slovenskega vprašanja – če tu seveda opustimo komunistični režim, ki ga je odločno zavračal – do Slovenske ljudske stranke od Antona Korošca naprej tja do njenih vojnih in povojnih voditeljev. Ko je obujal spomine na zapore, ni zamolčeval primerov brutalnosti domobranske politične policije v Ljubljani. Ko je obsojal medvojne in povojne komunistične pomore, umiranje otrok v Strnišču in izganjanje nemško govorečih Štajercev, je opozarjal tudi na hiranje tistih, ki so jih rojaki protikomunisti – tako tudi njega – spravili v nemška taborišča. Ni se obotavljal tudi pri kritiziranju slovenske Katoliške cerkve, ko se s čim ni strinjal.

Vedno je kljub kritičnim opazkam ostal zvest svoji opredelitvi za krščanski socializem v Kocbekovem krogu in za Osvobodilno fronto, za pristaše, za katere je pisal, da so bili v večini domoljubi in ne komunistični revolucionarji. A zaradi sorodnih pogledov na nujnost samostojne države je bil v res prijateljskih stikih tako z voditeljem Ehrlichovih stražarjev prof. Cirilom Žebotom (1914–1989) kot z glavnim urednikom najbolj protikomunističnega medvojnega dnevnika, *Sloven-*

²⁵ Ibid., 967.

skega doma, Mirkom Javornikom (1909–1986). Z njim ni le publicistično sodeloval. Ko je bil na nekaj poveljnih obiskih v Trstu, sta na radiu dolge ure klepetala. K sodelovanju v svojih zbornikih je tako pritegnil, sicer za različne teme, različne ljudi, kot so bili Peter Urbanc, Franček Križnik, Ljubo Sirc, Jože Prešeren, Ciril Žebot, Mirko Javornik in Jože Košorok. Večino gradiva je sicer sam napisal.

Vizionar Jeza

Ob vsem svojem delovanju pa je Jeza v javnem prostoru najbolj izstopal zaradi svojega vsestranskega zavzemanja za slovensko osamosvojitve, zato je bil pod stalnim nadzorstvom Udbe. Že omenjena knjiga Igorja Omerze natančno dokumentira, da je bil skupaj z Alojzom Rebulo in drugimi v Trstu in Gorici pod zelo budnim očesom tajne jugoslovanske politične policije zaradi stikov z duhovnikom v Ljubljani dr. Janezom Fabijanom, ki je bil aretiran leta 1950, in prof. Jakobom Šolarjem, ki je bil aretiran leta 1952.²⁶ In zanimivo je, da Jeza nastopa v Rebulovem romanu *V Sibilinem vetru*, ki je izšel leta 1968, kot lik z imenom Profutur.²⁷

Ta uporni revolucionarni duh se po preiskavah rimske tajne policije znajde skupaj s protagonistom Nemezianom v nekakšnem gulagu sredi puščave na Sinaju, na prisilnem delu v rudniku bakra na Lotosovi poljani, a organizira njun beg v svobodo, na katerem sicer podleže naporom. Že takrat se med Rebulo-Nemezianom in Jezo-Profuturom razvije poveden dialog:

²⁶ Omerza, *Franc Jeza – Separatist*, 25–33.

²⁷ Alojz Rebula, *V Sibilinem vetru* (Ljubljana: Slovenska matica, 1968), 463–65.

»Samo za to gre, Profutur, da postaneš nekoliko stvaren.
V politiki namreč!«

»Če gre za to,« je rekel in nekaj zabil v zrak, »sem jaz
predvsem politik.«²⁸

Profutur še izjavi Nemezianu:

»...kristjan sem, ampak hiliast!«

»Kaj pa je to?«

»Prečiščeno krščanstvo,« je rekel. »Vera v tisočletno
kraljestvo Kristusovo.«

Dr. Anton Stres je hiliazem ali milenarizem označil kot »uto-
pično pričakovanje pravične družbe, nekakšnega vmesnega
tisočletnega Kristusovega kraljevanja pred koncem sveta.«²⁹

Pri tem je zanimivo, da si je Edvard Kocbek 23. marca 1948
zapisal v dnevnik: »F. J. je bil pri meni. Tak, kakor je bil leta
1941. Upornik, nezadovoljnež, hiliast, pravi pravcati fantast. To
se pravi nerealen poštenjak.«³⁰

Jezo je zelo cenil tudi pisatelj Boris Pahor, čeprav sta včasih
polemizirala. Jeza ga je na primer v svojem zadnjem zborniku,
Neodvisna Slovenija, kar trdo prijel, češ da se preveč omejuje
na zamejskost in manjšinskost ter da ne razume nujnosti
neodvisne države. A Pahor se mu je v posmrtni zbirki Jezovih
političnih spisov *In zgodil se bo čudež*, ki jo je leta 2012 uredil
skupaj s Primožem Sturmanom, priklonil z naslovom spremne
besede »Franc Jeza, pisatelj, politik in videc« in s stavki, kot
je naslednji: »/.../ se zavedamo, da v razvoju slovenske zgodo-

28 Ibid.

29 Anton Stres, *Leksikon filozofije* (Celje–Ljubljana: Celjska Mohorjeva
družba, 2018), 330–31.

30 Edvard Kocbek, *Dnevnik 1948*, ur. Mihael Glavan (Ljubljana: Cankarjeva
založba, 1995), 25. Kot je ugotovil Igor Omerza, je ta del in druge odlom-
ke Kocbekovih dnevnikov skrivaj preslikala Udba in so v zbirki njenih
dokumentov v Arhivu Republike Slovenije.

vinske usode pritiče tudi Francu Jezi častno mesto, zato bi bilo prav, da bi se tega zavedali tako slovenska kultura kot slovenska država.«³¹

A kakšni so bili Jezovi pogledi? V intervjuju z njim, ki ga je verjetno v celoti sam sestavil za svojo zadnjo publikacijo, že omenjeni zbornik *Neodvisna Slovenija* iz leta 1983, je izjavil:

Demokracija mi pomeni urejeno svobodno življenje posameznikov in naroda kot celote. Nad tem bdi neodvisno sodstvo. Demokracija – to so razmere, kjer se državljanom ni treba bati sodržavljanov in kjer posamezniku ali skupinam državljanov ni treba imeti strahu, da jih bo kdo – ali celo država sama – oropal njihovih pravic, in kjer se lahko zanesejo na poštenost in pravičnost zakonov in sodnikov. Demokracija je tudi to, da lahko človek javno, ustno ali v tisku, kritizira, če se mu kaj ne zdi prav, tako državo in državnega poglavarja kot zadnjega uradnika ali policista, ne da bi se moral zaradi tega bati maščevanja ali celo zapora in obsodbe. K svobodi spada tudi večstrankarski sistem, da lahko državljan na volitvah svobodno izbira med strankami in da lahko voli tudi kako opozicionalno stranko, če hoče.³²

Danes samoumevni stavki, vendar je v vsakem izmed njih odmev negativnih izkušenj, ki si jih je Jeza pridobil najprej v le delno demokratični predaprilski Jugoslaviji, potem pa v soočenju s tremi totalitarizmi 20. stoletja, zaradi katerih je okusil fašistične zapore, nacistično koncentracijsko taborišče in komunistično nasilnost ter enoumje.

31 Franc Jeza, *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji*, ur. Primož Sturman in Boris Pahor (Ljubljana: Slovenska matica, 2012), 9.

32 [Franc Jeza], »Franc Jeza o aktualnih problemih,« *Neodvisna Slovenija* (Trst: samozaložba, 1983), 24.

Dve zagonetki

Pri obravnavi Jezovega dela v Trstu se postavljajo še dodatna vprašanja. Prvo zadeva dejstvo, da je Jeza redno pisal za Besednjakov *Novi list*, čeprav je izhajanje slednjega financirala oblast na drugi strani meje, njegov ustanovitelj pa je hočes nočes moral biti informator Udbe.³³ To so sicer zgodovinarji in Besednjakovi biografi že dolgo vedeli, a v veliki meri še ni prišlo v javnost. Na področju krepitve narodne zavesti in samostojnega političnega nastopanja Slovencev je Besednjak tudi po vojni nedvomno opravil veliko koristnega dela, ideološko ost proti režimu pa je v zamejstvu načrtno rahljajal. Sam sem za zbornik *Temna stran meseca* leta 1998 zapisal:

Na temeljito analizo čaka zelo obsežno gradivo predvojnega krščanskosocialnega poslanca v rimskem parlamentu Engelberta Besednjaka v nekdanjem arhivu tajne politične policije Udbe. Med vojno in vse do preselitve v Trst leta 1950 je živel v Jugoslaviji, kjer je moral očitno pristati na sodelovanje, ki se je nadaljevalo v Trstu. Poročila, ki jih je podpisoval kot 'Žagar', 'Saksida', 'Jež', so bolj razgledana in temeljita od poročil kake dobre tiskovne agencije. Ob vztrajanju pri ostrih nasprotjih še iz časa pred vojno [gre za spor med Kraljevo in Besednjakovo skupino znotraj primorskega krščansko-socialnega gibanja] pa je stalno napeljeval tudi na svoje poglede glede reševanja manjšinskega vprašanja.³⁴

33 To dokumentira tudi Omerza v svoji knjigi, gl.: Omerza, *Franc Jeza – Separatist*, 46–47.

34 Ivo Jevnikar, »Razdeljena manjšina,« v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar (Ljubljana: Nova revija, 1998), 256–57.

Ta odstavek je marsikdo sprejel z neodobravanjem, vendar je tudi ta zgodba del naše zgodovine. Dodal bi, da je Besednjak v svojih poročilih ostro nasprotoval v Trstu živečim emigrantom, pripadnikom nekdanjega *Akadskega društva Straža*, in to ravno zato, ker so bili v zamejstvu med redkimi zagovorniki samostojne slovenske države.

Kompleksen je bil tudi Jezov odnos do Kocbeka. Že v po-vojni Ljubljani, a tudi po prihodu v Trst, je izražal razočaranje nad njim, češ da ni ohranil krščanskosocialistične politične organizacije in se ni postavil po robu novemu totalitarizmu. Pozneje je naštel tudi olajševalne okoliščine za Kocbekov podpis Dolomitske izjave, vendar je pribil: »/.../ *nikdar več se ne sme zgoditi, da bi prepustili tako usodno odgovornost enemu samemu človeku in da bi šli v tako usodne odločitve brez jasnega, konkretnega političnega in narodnega programa in brez primer-ne politične organizacije.*«³⁵ Povezoval se je tudi z bivšimi so-mišljeniki. A na začetku sedemdesetih let, ko je goriški tednik *Katoliški glas* kritiziral Kocbeka, se je pod psevdonimom v *Novem listu* zapletel v daljšo polemiko z omenjenim goriškim časopisom, da bi ga branil. Ko pa se je po objavi znamenitega intervjuja leta 1975 sprožila v Sloveniji medijska kampanja proti Kocbeku, vanjo v tedniku ni mogel poseči.³⁶

35 Franc Jeza, »Resnice in zmote Edvarda Kocbeka,« *Iniciativa*, marec 1979, 31.

36 Ivo Jevnikar, »Še o Jezovem simpoziju,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 106–07; Vlado Habjan, »Franc Jeza med Ljubljano in Trstom,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 71–85.

Namesto zaključka

Franc Jeza samostojne države Slovenije ni dočakal. Zanj je veliko naredil, med rojaki pa še nima zasluženega priznanja, pa čeprav so mu bile posvečene nekatere publikacije in strokovna srečanja. V Trstu je 20. septembra 2024 potekal že četrti posvet o Francu Jezi. Leta 1994 sta mu bila posvečena prva simpozija: 22. aprila v Trstu, z naslovom *Simpozij o Francu Jezi*, ki sta ga na pobudo odgovornega urednika *Novega lista* Draga Legiša priredila Društvo slovenskih izobražencev in Krožek za družbeno-politična vprašanja Virgil Šček; 22. oktobra istega leta pa mu je bil na Ptujju posvečen drugi simpozij. Vsaj nekaj referatov z obeh srečanj je izšlo v že omenjenem skupnem zborniku, ki ga je uredil Marko Tavčar. V njem najdemo tudi pregleda Jezovega radijskega časnikarskega in literarnega dela, ki so ju pripravili Marko Tavčar, Dorica Žagar in Nataša Sosič, ter zelo obsežna celovita bibliografija Franca Jeze izpod peresa Jakoba Emeršiča.³⁷

22. junija 2012, nekaj dni pred državnim praznikom, so v Jezovem rojstnem kraju, na Hajdini pri Ptujju, imeli okroglo mizo in razstavo o Francu Jezi, nato mašo tako za domovino kot za tega domačega domoljuba, na trgu pred občinsko stavbo pa je bila še proslava v njegov spomin. Slavnostni govornik je bil pisatelj Boris Pahor, ki je z županom Stankom Glažarjem pred fontano tudi odkril doprsni kip Franca Jeze, delo domačina Viktorja Gojkoviča.

37 Marko Tavčar, »Franc Jeza urednik in sodelavec Radia Trst A,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 29–41; Dorica Žagar in Nataša Sosič, »Izvirne radijske igre,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 35–41; Jakob Emeršič, »Gradivo za bibliografijo Franca Jeze,« v: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar (Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995), 127–256.

Na grobu v Komnu, v katerem leži Jeza po prekopu iz Trsta skupaj z ženo Justino, je izklesan tudi še vedno aktualni navedek iz njegovega zapisa: »Slovenija mora postati dežela svobodnih in vedrih ljudi. Če to nismo mogli biti mi, ljudje starejših generacij, naj postanejo to nove, mlade slovenske generacije. Neodvisno in demokratično Slovenijo hočemo ustvariti predvsem zanje.«

Viri in literatura

Časopisni viri

Demokracija, 2024.

Ustni vir

Osebni arhiv avtorja:

Pogovor z Bogdanom Jezo, Ljubljana, 20. 9. 2024.

Literatura

Bednarik, Rado. »Besednjak Engelbert.« V: *Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL)*, 1. knjiga, 69–70. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975.

Beličič, Vinko. *Prelistavanje polstoletja*. Trst: Mladika, 2000.

Bowman, Alfred Connor. *Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1982.

Emeršič, Jakob. »Gradivo za bibliografijo Franca Jeze.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 127–256. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Habjan, Vlado. »Franc Jeza med Ljubljano in Trstom.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 69–92. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Jevnikar, Ivo, ur. *Boj za narodne pravice in demokracijo: povojno obnavljanje političnega življenja v sedanjih mejah Italije*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček in Krožek Anton Gregorčič, 2019.

Jevnikar, Ivo. »Razdeljena manjšina.« V: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar, 248–258. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Jevnikar, Ivo. »Stanko Janežič in pomembne pobude s stranškega sedeža.« V: *Most čez Zaliv: dve reviji, ki sta od 1964 v Trstu odpirali okna v svobodnejši svet*, ur. Alenka Puhar, 131–141. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2022.

Jevnikar, Ivo. »Še o Jezovem simpoziju.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 106–107. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Jevnikar, Ivo. »Vloga političnih beguncev iz Slovenije pri oživljanju slovenstva v zamejstvu v Italiji.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 6, št. 2 (2022): 67–94. DOI: <https://doi.org/10.55692/d.18564.22.8>.

Jevnikar, Martin. »Jeza Franc.« V: *Primorski slovenski biografski leksikon, 1. knjiga*, 592–593. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981.

[Jeza, Franc], »Franc Jeza o aktualnih problemih.« V: *Neodvisna Slovenija*, 24–35. Trst: samozaložba, 1983.

Jeza, Franc. *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji*, ur. Primož Sturman in Boris Pahor. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.

Jeza, Franc. *Skandinavski izvor Slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija*. Trst: samozaložba, 1967.

Jeza, Franc. *Spomini iz taborišča*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985.

Kocbek, Edvard. *Dnevnik 1948*, ur. Mihael Glavan. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Legiša, Drago. »Franc Jeza politik ali ne.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 57–66. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Novak, Bogdan C. *Trieste, 1941–1954: the ethnic, political and ideological struggle*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1970.

Omerza, Igor. *Franc Jeza – Separatist. Velikani slovenske osamosvojitve in Udba*. Trst: Mladika, 2024.

Pahor, Adrijan. *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni, 1952–1954*. Trieste: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1993.

Ramšak, Jure. »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza.« *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 961–986.

Rebula, Alojz. »Francu Jezi, 1916–1984, (Zanosnemu samohodcu v spomin).« *Celovski Zvon* II., št. 3 (junij 1984): 61–63.

Rebula, Alojz. *V Sibilinem vetru*. Ljubljana: Slovenska matica, 1968.

Stres, Anton. *Leksikon filozofije*. Celje–Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2018.

Tavčar, Marko. »Franc Jeza urednik in sodelavec Radia Trst A.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 29–41. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Tenca Montini, Federico. *Trsta ne damo!: Jugoslavija in tržaško vprašanje 1945–1954*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.

Valdevit, Giampaolo. *La questione di Trieste 1941–1954, Politica internazionale e contesto locale*. Milano: Franco Angeli, 1986.

Žagar, Dorica in Sosič, Nataša. »Izvirne radijske igre.« V: *Zbornik simpozija o Francu Jezi*, ur. Marko Tavčar, 35–41. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 1995.

Franc Jeza in Trieste

Summary

Franc Jeza (Spodnja Hajdina, 1916–Trieste, 1984) was an important fighter for democratic and independent Slovenia. In 1941, he was a university student in Ljubljana; as a Christian socialist belonging to Kocbek's circle and a member of the Liberation Front, he experienced fascist prisons and a Nazi concentration camp during the Second World War. After the war, he disagreed with the communist *Gleichschaltung* and violence, so he retreated illegally to Italy on 1 November 1948, lived in various refugee camps in central Italy for a few months, before finally settling in Trieste, where he stayed until his death.

In the aftermath of the Second World War, Trieste was a torn city claimed by both Yugoslavia and Italy. The peace conference in Paris envisaged the city to be the capital of the Free Territory of Trieste (FTT), but the FTT never really came to life due to disputes between the neighboring states on the hand and between major powers on the other. Until October 1954, Trieste was the center of Zone A, which was “temporarily” administered by an Anglo–American Allied Military Government. In addition to nationality disputes between Italians and Slovenians, sharp ideological and political divisions came to the fore in both national communities. Following the Cominform resolution of 1948, the political situation that formed among Slovenian Triestines remained unchanged until 1962.

In Trieste, Jeza won recognition as a reputable and extremely assiduous editor, critic, chronicler, translator, as well as literary author and vivacious debater. Although he was not an Italian citizen and had no full-time job, he worked hard for the

ideal of a democratic and independent Slovenia in addition to toiling for his daily bread. As early as 1959, he self-published a critical work against Yugoslav centralism and the economic exploitation of Slovenia, *Nova tlaka slovenskega naroda, Študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji* (The New Serfdom of the Slovenian Nation, Study on the Economic Situation of Slovenians in Yugoslavia). Later on, he also wrote many articles in emigrant newspapers advocating for an independent Slovenian state, as well as spread his views with flyers, copied letters and brochures, which made their way to Slovenia proper across the border. The communist secret political police kept him under permanent surveillance and had him tapped, but its attempt to kidnap him was unsuccessful. The best presentations of his ideals and political programs can be found in small edited volumes entitled *Alternativa* (Alternative), *Iniciativa* (Initiative), *Demokracija* (Democracy), *Akcija* (Action), and *Neodvisna Slovenija* (Independent Slovenia), which he edited and published in 1978–1983.